

تحلیل عرفانی مسائل تربیتی از دیدگاه امام محمد غزالی و
خواجه قشیری در کیمیای سعادت و رساله قشیریه

مؤلف: رضا غلامی مرحق

سرشناسه	: غلامی مرحقى، رضا، ۱۳۴۲ -
عنوان و نام پديدآور	: تحليل عرفاني مسايل تربيتي از ديدگاه امام محمد غزالي و خواجه قشيري در کيمياي سعادت و رساله قشيري/ مولف رضا غلامي مرحقى.
مشخصات نشر	: تهران: روشنگران امروز، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهري	: ۱۴۴ ص.
شابک	: 978-600-7716-46-5
وضعيت فهرست نويى	: فبا
يادداشت	: کتابنامه: ص. ۱۲۷.
موضوع	: غزالي، محمدبن محمد، ۴۵۰ - ۵۰۵ ق. -- ديدگاه درباره تربيت اخلاقي
موضوع	: قشيري، عبدالکريم بن هوازن، ۳۷۶ - ۴۶۵ ق. -- ديدگاه درباره تربيت اخلاقي
موضوع	: Qushayri, Abd al-Karim ibn Hawazin -- Views on moral education
موضوع	: غزالي، محمدبن محمد، ۴۵۰ - ۵۰۵ ق. . کيمياي سعادت -- نقد و تفسير
موضوع	: قشيري، عبدالکريم بن هوازن، ۳۷۶ - ۴۶۵ ق. . الرساله القشيري -- نقد و تفسير
موضوع	: اخلاق عرفاني -- متون قديمي تا قرن ۱۴
موضوع	: Early works to 20th century -- Mystical ethics
موضوع	: اخلاق اسلامي -- متون قديمي تا قرن ۱۴
موضوع	: Islamic ethics -- Early works to 20th century
رده بندي کنگره	: ۱۳۹۵ ت ۳ ۴۸ BP ۱۸۱
رده بندي ديوي	: ۴۹۷/۸۴
شماره کتابشناسي ملي	: ۶۲۸۲۱۳۴

مؤلف: رضا غلامی مرحقى

ناشر: روشنگران امروز

نوبت چاپ: اول/ ۱۳۹۵

شمارگان: ۵۰ نسخه

قيمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۷۷۱۶-۴۶-۵

ISBN: 978-600-7716-46-5

نشانی: تهران - بلوار کشاورز غربی- شماره ۳۱۴ - طبقه همکف

تلفن: ۶۶۹۴۰۷۰۷ - (۳ خط) - همراه: ۰۹۱۲۳۵۷۵۲۴۱

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	مقدمه

فصل اول: زندگینامه و آثار امام محمد غزالی و خواجه ابوالقاسم قشیری و ابعاد تربیتی آنها

۸	- زندگینامه امام محمد غزالی
۹	- آغاز شک گرایی غزالی
۱۱	- آثار امام محمد غزالی
۱۱	- اهمیت کیمیای سعادت
۱۲	- زندگینامه و آثار خواجه ابوالقاسم قشیری
۱۳	- آثار قشیری
۱۵	- ابعاد تربیتی در عرفان قشیری و غزالی

فصل دوم: چگونگی پیوند عرفان با تعلیم و تربیت

۱۸	- شرحی بر عرفان
۲۰	- اهمیت عرفان و دستاوردهای آن در زندگی خانوادگی
۲۱	۱- مفهوم عرفان
۲۱	- نگرش عارف به خدا و انسان
۲۲	۲- نقش تربیتی آموزه‌های نظری عرفان در زندگی انسان
۲۲	۳- نقش تربیتی عرفان عملی در زندگی انسان
۲۳	۴- سیر و سلوک عرفانی و آثار آن در زندگی انسان
۲۴	- اهمیت تعلیم و تربیت
۲۷	- مبانی تعلیم و تربیت
۲۹	- مفهوم و معنی تربیت

- روش تربیتی ۳۰
- رابطه تجربه دینی از دیدگاه ویلیام جیمز با تعلیم و تربیت ۳۱

فصل سوم: نکات تربیتی توحید از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- مقدمه ۳۴
- توحید شناسی ۳۴
- فکرت در حق تعالی ۳۶
- تفکر در عجایب خلقت رب العالمین ۳۷
- تفکر در انسان ۳۷
- دو ویژگی اساسی انسان ۳۸
- ربوبیت و عبودیت در انسان و موجودات ۳۹
- ربوبیت در پرده معرفت، عقل، علم ۴۰
- ابعاد تربیتی حس پرستش ۴۰
- توکل به خدا و محاسبه نفس ۴۲
- توکل به خدا و تربیت نفس از ابراهیم (علیه السلام) ۴۴
- ابعاد تربیتی توکل به خدا ۴۵

فصل چهارم: نکات تربیتی توبه از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- مقدمه ۵۰
- مقام توبه ۵۰
- حقیقت توبه ۵۲
- توبه و رستگاری بشر حافی ۵۴
- ثواب پشیمانی توبه و خجالت گناه ۵۶
- نقش تربیتی توبه، شرم و خجالت ۵۶
- بررسی ابعاد تربیتی توبه ۵۸

فصل پنجم: نکات تربیتی تقوی و پرهیزگاری از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- ۶۲..... تقوی و پرهیزگاری
- ۶۴..... تقوی مصونیت است، نه محدودیت
- ۶۵..... عزت نفس (کرامت نفس) از تقوی
- ۶۵..... مفهوم تقوی
- ۶۶..... دل مأوای حق است
- ۶۷..... رابطه ایمان با فعل صالح
- ۶۹..... استعانت از خداوند برای عمل صالح در کلام امام رضا (علیه السلام)
- ۶۹..... تقوی با مجاهدت و ریاضت
- ۷۲..... ابعاد تربیتی تقوی

فصل ششم: نکات تربیتی خوف و رجاء از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- ۷۶..... خوف و رجاء در معنی و مفهوم
- ۷۶..... خوف و رجاء در آیات قرآن کریم
- ۷۷..... فضیلت خوف
- ۷۸..... درجات خوف
- ۷۸..... رجاء در معنی و مفهوم
- ۷۹..... در فضیلت رجاء
- ۸۰..... حقیقت رجاء
- ۸۰..... ابعاد تربیتی خوف و رجاء

فصل هفتم: نکات تربیتی زهد، زاهد و فقر از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- زهد و زاهد ۸۴
- در لغت و مفهوم ۸۴
- زهد ۸۶
- فقر - زهد و مقتضیات آن ۸۷
- تأثیر قناعت بر عزت نفس ۸۹
- بصیرت در نعمات الهی ۸۹
- نکته تربیتی زهد ۸۹

فصل هشتم: نکات تربیتی اخلاص و صدق از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- رابطه‌ی نیت و اخلاص ۹۲
- در اخلاص و صدق ۹۳
- اهمیت اخلاص و صدق ۹۴
- حاضر جوابی فقیر در برابر توانگر ۹۵
- ده خصلت متعالی از اخلاق ۹۶
- حقیقت اخلاص از نظر امام خمینی (ره) ۹۶
- مراتب و کمال و اخلاص از نظر امام خمینی (ره) ۹۶
- اخلاص و رستگاری از خشوع ۹۸
- در شرح حالات تواضع ۹۹
- نکات تربیتی اخلاص و خشوع ۱۰۰

فصل نهم: نکات تربیتی «محبت و رضا» از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری

- ۱۰۲..... - محبت و رضا / محبت در عرفان
- ۱۰۲..... - انواع محبت
- ۱۰۳..... - محبت به خداوند و پیامبرش «صلی الله علیه و آله وسلم»
- ۱۰۳..... - محبت به زبان علماء
- ۱۰۴..... - معنی رضا
- ۱۰۴..... - مفهوم رضا
- ۱۰۵..... - نکته‌ای از محبت و رضا در آثار غزالی و قشیری
- ۱۰۵..... - در محبت و شوق و رضا
- ۱۰۶..... - حقیقت رضا
- ۱۰۶..... - عدم تناقض در دعا و رضا
- ۱۰۷..... - در وادی رضا
- ۱۰۸..... - نکات تربیتی محبت و رضا

فصل دهم: نکات تربیتی «صبر از دیدگاه امام محمد غزالی و خواجه قشیری»

- ۱۱۰..... - صبر و شکیبایی
- ۱۱۰..... - حقیقت صبر
- ۱۱۱..... - اقسام صبر
- ۱۱۲..... - صبر و ثبات نفس
- ۱۱۳..... - عدم تناقض دعا با صبر / صبر ایوب نبی (علیه السلام)
- ۱۱۴..... - انواع صبر از کلام نبی اکرم (صلی الله علیه و آله و سلم)
- ۱۱۵..... - صبر در هدایت و تربیت
- ۱۱۶..... - ابعاد تربیتی صبر

مقدمه:

کثرت و فراوانی آثار مربوط به عرفان اسلامی و معرفی ابعاد گوناگون آن از جمله معرفت شهودی بسیار چشمگیر و قابل توجه است. با نگاهی به تاریخ ادبیات پس از اسلام متوجه خواهیم شد که کتب و رساله‌های گوناگونی چه به صورت مستقیم و چه غیر مستقیم به معرفی عرفان اسلامی و جنبه‌های گوناگون آن پرداخته‌اند. آثاری از قبیل «فصوص الحکم» و فتوحات مکیه ابن عربی و کشف المحجوب هجویری غزنوی، «مصباح الهدایه و مفتاح الکفایه» عزالدین محمود کاشانی، «تمهیدات» عین القضاة همدانی، «عوارف المعارف» و «مونس العشاق» شیخ شهاب الدین سهروردی، «انسان الکامل» عزیز الدین نسفی، «تذکره الاولیاء» عطار نیشابوری، «کسر الاصلام الجاهلیة» ملاصدرا، «کیمیای سعادت» امام محمد غزالی «رساله قشیری» ابوالقاسم عبدالکریم بن هوازن القشیری و «فضایل و مکافات عجیب اعمال در دنیا و آخرت» شیخ صدوق، نمونه‌های بسیار خوبی از منابع به عرفان اسلامی در طول تاریخ هستند. بخش دیگری از منابع مربوط به عرفان اسلامی با زبان نظم، بیان شده‌اند. دیوان خواجه شمس الدین حافظ شیرازی، دیوان شمس و مثنوی مولانا، و منطلق الطیر عطار از جمله این آثار منظوم هستند که در نوع خود بی‌نظیرند. در دوره معاصر نیز بررسی‌ها و تحقیقات متعددی درباره عرفان اسلامی و همچنین ابعاد آن انجام شده است. (تقیب زاده، ۱۳۷۷، ۸۰)

علی‌رغم تحقیقات و مطالعات بسیار زیادی که درباره عرفان اسلامی انجام شده به سختی می‌توان مطالعه و یا پژوهشی جدی را یافت که به بررسی نسبت میان عرفان اسلامی و تعلیم و تربیت پرداخته باشد. معدودی از صاحب‌نظران فلسفه تعلیم و تربیت تنها به میان برخی دیدگاه‌های تربیتی و عرفان اسلامی بسنده کرده و برخی از محققان تنها به

تشریح پاره‌ای از دیدگاه‌های تربیتی معدودی از عارفان مسلمان همچون مولانا پرداخته‌اند (بهشتی، ۱۳۷۹، ۲۳۲) «بنابراین با توجه به تأثیر بسیار شگرف دیدگاه‌ها و نظریه‌های عرفان اسلامی و همچنین عرفای مسلمان بر ابعاد گوناگون فرهنگ ایرانیان که رگه‌هایی از آنرا در تاریخ تعلیم و تربیت کشور می‌توان ملاحظه کرد همچنین رابطه بسیار تنگاتنگ عرفان اسلامی با منابع اصیل اسلام، یعنی قرآن و سنت که خواه ناخواه اثر بسیار مهمی بر فلسفه تربیتی اسلام بر جای می‌گذارد و با در نظر گرفتن پژوهش‌های بسیار اندکی که به بررسی رابطه عرفان اسلامی و تعلیم و تربیت پرداخته‌اند، پژوهش عرفانی مسائل تربیتی حاضر قصد دارد ضمن تشریح مبانی عرفان اسلامی، فرایند تعلیم و تربیت را از دیدگاه آن تبیین کند» (سجادی، ۱۳۷۸، ۹-۱۰) در واقع، نگارنده پژوهش حاضر درصدد پاسخگویی به این سوال است. که اصولاً بر اساس آموزه‌های عرفان اسلامی فرایند تعلیم و تربیت چگونه است؟ به عبارت دیگر، اهداف آموزش و پرورش و معنای آن، چگونگی روش تربیتی، نقش مربی و متربی و نحوه ارتباط آن با یکدیگر، سوالهای اصلی این پژوهش را تشکیل می‌دهند. دستیابی به یک نظریه تربیتی عرفانی، ماحصل پاسخ‌های ارائه شده به سوالهای فوق است. به منظور پاسخگویی به سوالات فوق، ابتدا مبانی، مفهوم و اهمیت عرفان اسلامی و سپس مبانی، مفهوم و اهمیت تعلیم و تربیت مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. در حقیقت این بخش بر تشریح فلسفه عرفان اسلامی یا به تعبیر دقیق‌تر «عرفان نظری» اختصاص دارد.

آنگاه ویژگی‌ها و اهداف تعلیم و تربیت عرفانی و به دنبال آن، با استنتاج از مبانی تشریح شده، چگونگی نگاه مکتب تربیتی عرفان اسلامی تبیین و تشریح خواهد شد.

برای بررسی بهتر باید دانست که وجود اصول و قواعد کلی در مناسبات انسانی و مرجعیت آن برای تفسیر رفتارها آن چنان آشکار است که غالباً نیازی به بیان تشریحی آن وجود ندارد. بدیهی است که هیچ کنش و واکنش انسانی نمی‌تواند در خلأ و بدون ضابطه‌ای مشخص آغاز و بی‌هدف پایان پذیرد. رفتارهای یکسان زیادی می‌توان یافت که خاستگاه واحدی ندارند. به منظور متفاوتی انجام می‌شوند و احتمالاً نتایج مختلفی نیز به بار می‌آورند. امر تربیت که یکی از زمینه‌های مهم در مناسبات انسانی است نیز از این قاعده مستثنا نیست. نحله‌ها و مکاتب تربیتی هیچ‌گاه خود را فارغ از چارچوب‌های بنیادین و اصول نظری معرفی نمی‌کنند حتی مکاتب‌هایی چون رفتارگرایی، که بر رفتار تأکید می‌کنند و اهداف کلی و آرمانی را چندان قابل مطالعه و تحقیق نمی‌دانند، نیز هرگز ادعایی در شکستن حصر قواعد و اصول کلی حاکم بر رفتار را ندارند، چرا که پذیرش همین قواعد و اصول کلی سبب امتیاز و تشخیص مکاتب تربیتی و جدایی آنها از یکدیگر میشود. آنچه هم بر سر آن، اتفاق نظر دارند داشتن هدف و روشهای متناسب با آن است. انتخاب هدفهای تربیتی ریشه در نوع انسان شناسی مختلف دارد و هدفها، تعیین کننده نوع روشهای تربیتی‌اند. بنابراین می‌توان هماهنگی اصول را با مبانی انسان شناسی از طریق هدف و غایت شناسی کاملاً توجیه کرد به بیانی واضح‌تر منشاء انشقاق اصول، اهدافی است که همواره از زوایای درک موقعیت انسان در جهان بر اساس رویکردهای گوناگون به او و جهان دریافت شده است با توجه به آنچه بیان شد، حداقل مفاهیمی که در دستور کار هر مکتب تربیتی قرار می‌گیرد. عبارت است از: مبنا، هدف، اصل و روش، شناخت مفاهیم مزبور و درک نحوه ارتباط آنها نسبت به یکدیگر و کارکرد متمایز هر یک در زمینه تربیت، ما را به ساخت چارچوب یا نظام تربیتی مشخص رهنمون می‌سازد. چارچوبی که فرآیند تربیت در آن آغاز، و به سرانجامی متناسب با شاخص‌های آن، نایل می‌شود.